

*Юрій Лисюк,
Володимир Чисніков
(Київ)*

КЕРІВНИКИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (1953–1991 рр.)

*Матеріали до біографічного довідника **

У липні 1953 р., після арешту П.Я.Мешика, Міністерство внутрішніх справ (МВС) УРСР очолив генерал-лейтенант Т.А.Строкач. Проте чергове об'єднання в одному відомстві функцій по боротьбі з кримінальною злочинністю та захисту державної безпеки виявилось нетривким. Вже 10 лютого 1954 р. Президія ЦК КПРС прийняла принципове рішення про виділення органів державної безпеки у самостійне відомство. 12 березня 1954 р. Президія ЦК КПРС затвердила рішення про основні завдання, повноваження та порядок підпорядкування органів державної безпеки. 13 березня 1954 р. у відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР був створений Комітет державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів (РМ) СРСР, головою якого був призначений колишній перший заступник міністра внутрішніх справ СРСР генерал-полковник І.О.Сєров¹.

У цей же період КДБ при РМ УРСР згідно з рішенням Верховної Ради УРСР очолив представник ЦК КПУ В.Ф.Нікітченко. У липні 1970 р. його на цій посаді змінив колишній начальник 3-го Управління (військова контррозвідка) КДБ при РМ СРСР генерал-лейтенант В.В.Федорчук.

5 липня 1978 р. у відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР КДБ при РМ СРСР був перетворений на КДБ СРСР².

В Україні зазначена реорганізація відбулась 20 липня 1978 р., коли згідно з Указом Президії Верховної Ради республіки КДБ при РМ УРСР був перетворений на КДБ УРСР³. У період 1978–1991 рр. КДБ УРСР очолювали В.В.Федорчук, С.Н.Муха, М.М.Голушко.

Після проголошення незалежності України, 20 вересня 1991 р. Постановою Верховної Ради України КДБ УРСР було ліквідовано і створено Службу національної безпеки (СНБ) України⁴. Обов'язки голови СНБ України тимчасово було покладено на генерал-лейтенанта М.М.Голушка.

* Закінчення. Початок див. № 2/4 за 2000 р.

МВС — КДБ
(1953–1991 рр.)

1. Строкач Тимофій Амвросійович (1903–1963 рр.) — народний комісар (міністр) внутрішніх справ УРСР з 16 січня 1946 по 19 березня 1953 рр. та з 3 липня 1953 по 31 травня 1956 рр.

Народився в с. Астраханка Ханкайського району Приморського краю⁵ в родині українського переселенця. У 1919–1922 рр. брав активну участь в партизанському русі на Далекому Сході проти білогвардійців та іноземних інтервентів. Після закінчення громадянської війни працював у господарстві батька та на сезонних роботах на Усурійській залізниці, обирався секретарем комсомольської організації с. Біла Церква Ханкайського району Приморського краю.

В січні 1924 р. добровільно вступив на службу до прикордонних військ ОДПУ. Брав участь в ліквідації збройних повстанських формувань на Далекому Сході. Після закінчення у 1927 р. Мінської школи прикордонників був призначений начальником застави Благовещенського прикордонного загону ОДПУ. Влітку 1929 р. брав участь в боях з китайськими військами під час збройного конфлікту на Китайсько-Східній залізниці.

У 1930–1932 рр. служив у Забайкаллі, спочатку — помічником коменданта прикордонної дільниці, а згодом — начальником школи молодшого командного складу прикордонного загону. У 1935 р. закінчив Вищу школу прикордонників НКВС СРСР, після чого був командиром маневрової прикордонної групи в Славуті та Могілеві-Подільському. У червні 1940 р., після приєднання Бессарабії до СРСР, призначений начальником 25-го Молдавського прикордонного загону НКВС.

З березня 1941 р. — заступник наркома внутрішніх справ УРСР⁶ і одночасно — начальник Управління прикордонних військ НКВС УРСР. З початку Великої Вітчизняної війни здійснював керівництво формуванням винищувальних батальйонів та партизанських загонів в Україні. У травні 1942 — жовтні 1944 рр. — начальник Українського штабу партизанського руху. Одночасно обіймав посаду заступника начальника Центрального штабу партизанського руху.

У 1946–1953 рр. — нарком (з березня 1946 р. — міністр) внутрішніх справ УРСР. У березні-червні 1953 рр. очолював Управління МВС УРСР по Львівській області. В липні 1953 р. знову призначений міністром внутрішніх справ УРСР. У травні 1956 — березні 1957 рр. обіймав посади заступника міністра внутрішніх справ СРСР та начальника Головного управління прикордонних і внутрішніх військ МВС СРСР.

У травні 1957 р. звільнений з органів внутрішніх справ у відставку за хворобою⁷. Помер у Києві. Генерал-лейтенант (1944 р.).

Член ВКП(б) з 1927 р. На XIV–XIX з'їздах Компартії України обирався членом її ЦК. Депутат Верховної Ради СРСР 1–4-го скликання. Депутат Верховної Ради УРСР 2–4-го скликань.

Нагороджений трьома орденами Леніна, двома орденами Червоного Прапора, двома орденами Червоної Зірки, орденом Суворова 1-го ступеня, трьома орденами Чехословацької Соціалістичної республіки, двома орденами Угорської Народної Республіки.

2. Нікітченко Віталій Федотович (1908–1992 рр.) — голова КДБ при РМ УРСР з 6 квітня 1954 по 16 липня 1970 рр.

Народився у м. Севастополі у родині сільського ветеринарного лікаря. Після закінчення семирічки навчався у Мелітопольській професійній школі. Трудову діяльність розпочав у 1926 р. кочегаром зерносушилки у Мелітополі. У 1928–1931 рр. навчався у Харківському інституті інженерів залізничного транспорту (ХІЗТ), отримав спеціальність інженера-механіка.

3 червня 1931 р. працював інженером в Управлінні Південної залізниці у Харкові. У жовтні 1931 — вересні 1933 рр. навчався в аспірантурі ХІЗТ. У 1933–1934 рр. — інженер Харківського паровозоремонтного заводу. В червні 1934 р. відновив навчання в аспірантурі ХІЗТ. У 1938–1944 рр. — асистент, доцент ХІЗТ (Харків, Ташкент).

У липні 1944 р. призначений заступником секретаря Харківського обласного комітету КП(б)У з транспорту. У грудні 1948 — червні 1953 рр. обіймав посаду завідуючого транспортним відділом ЦК КП(б)У. У 1953–1954 рр. очолював відділ адміністративних і торгівельно-фінансових органів ЦК КПУ.

У квітні 1954 р. призначений на посаду голови КДБ при РМ УРСР. У липні 1970 р. переведений до Москви, де тривалий час очолював Вищу Червонопрапорну школу КДБ при РМ СРСР ім. Ф.Е.Дзержинського. Після звільнення у відставку проживав у Києві.

Останні військові звання: генерал-майор (1954 р.), генерал-лейтенант (1961 р.), генерал-полковник (1967 р.).

Член ВКП(б) з 1940 р. Член ЦК КПУ (з 1953 р.). Депутат Верховної ради УРСР (з 1951 р.). Депутат Верховної Ради СРСР 7-го скликання.

Нагороджений орденом Червоної Зірки (1945 р.), орденом «Знак Пошани» (1948 р.), знаком «Почесний співробітник держбезпеки» (1957 р.), двома орденами Трудового Червоного Прапора (1958, 1968 рр.), орденом Леніна (1964 р.), медаллю «За бездоганну службу» 1–3-го ступенів (1958–1959, 1964 рр.).

У 1941 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук (відповідний диплом одержав у 1950 р.). Доцент (1949 р.).

3. Федорчук Віталій Васильович (нар. 1918 р.) — голова КДБ при РМ УРСР

з 16 липня 1970 по 20 липня 1978 рр.; голова КДБ УРСР з 20 липня 1978 по 27 травня 1982 рр.

Народився в с. Огіївка Ружинського району Житомирської області в родині селянина. Після закінчення у 1934 р. семирічної школи працював інструктором-масовиком політвідділу Білилівської Машинно-тракторної станції Ружинського району Житомирської області. У 1935–1936 рр. — літературний працівник, коректор районних газет у с. Вчорайше Житомирської області та у с. Ново-Шепеличі на Київщині. У 1936–1939 рр. навчався у Київському військовому училищі зв'язку ім. М.І.Калініна.

Службу в органах державної безпеки розпочав у березні 1939 р. помічником оперуповноваженого 3-го відділення особливого відділу (ОВ) ГУДБ НКВС СРСР Уральського військового округу. У липні 1939 — жовтні 1941 рр. обіймав посаду заступника начальника ОВ НКВС СРСР 82-ої мото-стрілецької дивізії Забайкальського військового округу.

У 1941–1942 рр. — заступник начальника ОВ НКВС СРСР 82-ої мото-стрілецької дивізії 5-ої армії Західного фронту. У 1942–1943 рр. очолював ОВ НКВС — Відділ контррозвідки (ВКР) «Смерш» Народного комісаріату оборони (НКО) СРСР 92-ої танкової бригади Московського військового округу (МВО), що згодом входила до складу 31-ої армії Калінінського, Західного та Північно-Кавказького фронтів.

У вересні 1943 р. призначений заступником начальника Корпусу резерву Відділу кадрів Управління контррозвідки (УКР) НКО СРСР МВО. У жовтні 1943 — травні 1944 рр. обіймав посаду заступника начальника ВКР «Смерш» НКО СРСР Ярославського гарнізону МВО.

У 1944–1949 рр. очолював ВКР «Смерш» НКО — ВКР МДБ СРСР Калінінського гарнізону МВО. У лютому 1949 — липні 1950 рр. — начальник 3-го, згодом 2-го відділів УКР МДБ СРСР МВО. Влітку 1950 р. призначений начальником 3-го відділу УКР МДБ СРСР Центральної групи військ (ЦГВ) у Чехословаччині. У червні 1952 — липні 1955 рр. — заступник начальника УКР МДБ — ОВ МВС — ОВ КДБ при РМ СРСР ЦГВ.

У 1955–1963 рр. — заступник начальника, начальник ОВ КДБ при РМ СРСР Московського військового округу. З лютого 1963 р. обіймав посаду заступника начальника, згодом начальника Управління особливих відділів КДБ при РМ СРСР по Групі радянських військ у Німеччині. У вересні 1967 р. призначений на посаду начальника 3-го Управління КДБ при РМ СРСР.

Рішенням ЦК КПРС від 15 липня 1970 р. затверджений на посаді голови КДБ при РМ УРСР. З травня 1982 р. — голова КДБ СРСР. У грудні 1982 — січні 1986 рр. обіймав посаду міністра внутрішніх справ СРСР. До звільнення на пенсію у 1991 р. працював генеральним інспектором Групи генеральних інспекторів Міністерства оборони СРСР.

Спеціальні та військові звання: лейтенант (1939 р.), молодший лейте-

нант держбезпеки (1939 р.), лейтенант держбезпеки (1940 р.), старший лейтенант держбезпеки (1941 р.), майор держбезпеки (1943 р.), підполковник (1947 р.), полковник (1951 р.)⁸, генерал-майор (1958 р.), генерал-лейтенант (1967 р.), генерал-полковник (1970 р.), генерал армії (1982 р.).

Член ВКП(б) з 1940 р. Член Політбюро ЦК КПУ (1976, 1981 рр.). Депутат Верховної Ради СРСР 8–11-го скликань. Депутат Верховної Ради УРСР (1980 р.).

Нагороджений трьома орденами Червоної Зірки (1943, 1952 рр.), орденом Жовтневої революції (1971 р.), двома орденами Трудового Червоного Прапора (1973, 1980 рр.), орденом Леніна (1977 р.), знаком «Почесний співробітник держбезпеки» (1965 р.), орденами «За заслуги перед народом і багьківщиною» і «За заслуги перед Вітчизною» (НДР, 1970, 1975 рр.), орденом «9 вересня» 1-го ступеня (НРБ, 1974 р.), орденом «Червоний Прапор» (ЧССР, 1970 р.), орденом «Офіцерський хрест ордена Відродження Польщі» (1972 р.).

4. Муха Степан Несторович (1930–1993 рр.) — голова КДБ УРСР з 3 червня 1982 по 21 травня 1987 рр.

Народився у смт. Підгородне Дніпропетровського округу в родині робітника. Під час Великої Вітчизняної війни разом з родиною перебував в евакуації у Сталінградській, а згодом у Саратовській областях. Після закінчення у 1949 р. середньої школи працював інспектором відділу культурно-просвітницької роботи Веселовського районного виконавчого комітету Запорізької області. У 1950–1955 рр. навчався на автотранспортному факультеті Запорізького інституту сільськогосподарського машинобудування, отримав спеціальність інженера-механіка.

З серпня 1955 р. працював майстром цеху № 20 механічного заводу у Дніпропетровську, обирався секретарем комсомольської організації заводу.

У 1956–1957 рр. — перший секретар Червоногвардійського райкому ЛКСМУ м. Дніпропетровська. У грудні 1957 р. обраний другим секретарем Дніпропетровського міського комітету комсомолу. У серпні 1958 р. призначений заступником завідуючого відділом комсомольських організацій ЦК ЛКСМУ.

В листопаді 1959 — червні 1961 рр. обіймав посаду першого секретаря Чернігівського обкому комсомолу. У 1961–1962 рр. у складі сільськогосподарської делегації перебував у спецвідрядженні на Кубі. З січня 1963 р. — другий секретар Чернігівського міського комітету КПУ. У січні 1966 — червні 1970 рр. очолював виконком Чернігівської міськради. У 1970–1971 рр. обіймав посаду завідуючого промислово-транспортним відділом Чернігівського обкому КПУ. В червні 1971 р. призначений інспектором ЦК КПУ.

За постановою ЦК КПУ від 28 серпня 1973 р. був направлений на ро-

боту до органів державної безпеки. З вересня 1973 р. — заступник, а з січня 1975 р. — перший заступник голови КДБ при РМ УРСР (з липня 1978 р. — КДБ УРСР). У червні 1982 р. призначений на посаду голови КДБ УРСР. У травні-червні 1987 р. знаходився у розпорядженні Управління кадрів КДБ СРСР. Після звільнення в запас проживав у Києві.

Військові звання: молодший інженер-лейтенант запасу (1955 р.), лейтенант запасу (1963 р.), майор запасу (1969 р.), полковник (1973 р.), генерал-майор (1975 р.), генерал-лейтенант (1980 р.).

Член КПРС з 1955 р. Член ЦК КПУ з 1976 р. Кандидат в члени Політбюро ЦК КПУ з 1982 р. Депутат Верховної Ради УРСР (1980 р.). Депутат Верховної Ради СРСР 11-го скликання.

Нагороджений трьома орденами «Знак Пошани» (1959, 1966, 1977 рр.), орденом Жовтневої революції (1977 р.), орденом Червоного Прапора (1985 р.).

5. Голушко Микола Михайлович (нар. 1937 р.) — *голова КДБ УРСР з 21 травня 1987 по 20 вересня 1991 рр.*

Народився в с. Андрєєвка Рудаєвського району Кокчетавської області (Казахстан) у родині переселенця з України. Після закінчення середньої школи навчався на юридичному факультеті Томського державного університету ім. В.В.Куйбишева. З вересня 1959 р. — слідчий прокуратури Центрального району м. Кемерово. У травні 1961 — березні 1963 рр. — старший слідчий Кемеровської обласної прокуратури.

З березня 1963 р. — співробітник органів державної безпеки. У 1963–1971 рр. обіймав посади оперуповноваженого, старшого оперуповноваженого, заступника начальника 1-го відділення 2-го відділу Управління КДБ при РМ СРСР по Кемеровській області. У квітні 1971 — лютому 1974 рр. — начальник 1-го відділення, згодом — заступник начальника 5-го відділу УКДБ при РМ СРСР по Кемеровській області.

У 1974–1987 рр. — співробітник центрального апарату КДБ при РМ СРСР (з липня 1978 р. — КДБ СРСР). З березня 1976 р. — заступник начальника, начальник 2-го відділу 5-го Управління КДБ СРСР. У квітні 1983 — травні 1984 рр. обіймав посаду заступника начальника 5-го Управління КДБ СРСР. У 1984 р. призначений першим заступником начальника Секретаріату, і, одночасно, — начальником чергової служби КДБ СРСР. З травня 1987 р. — голова КДБ УРСР.

У відповідності до постанови верховної Ради України від 20 вересня 1991 р. «Про створення Служби національної безпеки України» був призначений виконуючим обов'язки голови СНБ України. В листопаді 1991 р. відряджений у розпорядження Міжреспубліканської служби безпеки СРСР⁹, де отримав нове призначення — начальник Секретаріату. Наприкінці 1991 р. — заступник міністра безпеки Російської Федерації.

Одночасно очолив Службу зовнішньої розвідки РФ. З вересня по грудень 1993 р. — міністр безпеки РФ. У грудні 1993 — лютому 1994 рр. обіймав посаду директора Федеральної служби контррозвідки РФ.

Військові звання: молодший лейтенант (1960 р.), майор (1974 р.), підполковник (1983 р.), генерал-лейтенант (1989 р.), генерал-полковник.

Член КПРС у 1963–1991 рр. (у відповідності до постанови Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. членство в КПРС було припинено). У 1989 р. обирався народним депутатом СРСР.

Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1977 р.), знаком «Почесний співробітник держбезпеки» (1979 р.), орденом Червоної Зірки (1982 р.), орденом Трудового Червоного Прапора (1987 р.), медаллю «За бездоганну службу» I–3 ступенів (1973, 1978, 1983 рр.).

Примітки

- ¹ Лубянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1960. Справочник. — М., 1997. — С. 81.
- ² Государственная власть СССР. Высшие органы власти и управления и их руководители. 1923–1991 гг. Историко-биографический справочник. — М., 1999. — С. 177, 178.
- ³ Державний архів Служби безпеки України. — Ф. 9. — Спр. 377. — Арк. 2.
- ⁴ Див.: Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 49. — Ст. 689.
- ⁵ За інформацією самого Т.Строкача, він народився в робочому селищі залізничної станції Погранична Китайсько-Східної залізниці, що неподалік від с. Астраханка. (Див.: Строкач Т.А. Наш позивний — свобода. — К., 1979. — С. 8). За іншими даними місцем народження Т.Строкача є с. Білоцерківка (Біла Церква) Ханкайського району Приморського краю. (Див.: Украинская советская энциклопедия. — К., 1984. — Т. 10. — С. 497).
- ⁶ За даними самого Т.Строкача він був призначений заступником наркома внутрішніх справ УРСР у жовтні 1940 р. (Див.: Строкач Т.А. Наш позивний — свобода. — С. 7).
- ⁷ Вірогідно відставка Т.А.Строкача, була пов'язана не тільки з хворобою, але й початком масових скорочень силових міністерств та відомств, ініційованих в середині 50-х років М.С.Хрущовим. Ще 11 грудня 1956 р. міністр внутрішніх справ СРСР М.П.Дударов направив до ЦК КПРС лист, в якому запропонував, у зв'язку зі зменшенням штатної чисельності центрального апарату МВС СРСР, скоротити кількість своїх заступників з 8 до 5. До числа заступників міністра, яких передбачалось скоротити належав і Т.А.Строкач. (Див.: Лубянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917 — 1960. — С. 91–92).
- ⁸ У відповідності до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 6 липня 1945 р. були відмінені спеціальні звання для керівного складу органів НКВС–НКДБ та введені загальноармійські офіцерські і генеральські звання. У серпні 1952 р.

присвоєння спеціальних звань у системі МДБ було поновлено. Остаточний перехід на загальновійськові звання для співробітників органів держбезпеки відбувся в середині 50-х років, після створення КДБ при РМ СРСР. (Див.: Лубянка. ВЧК-ОГПУ-НКВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ. 1917–1960. — С. 44; Кокурин А., Петров Н. МГБ: структура, функции, кадры // Свободная мысль. — 1997. — № 11. — С. 119).

- ⁹ У відповідності до постанови Президії Верховної Ради СРСР від 22 жовтня 1991 р. Комітет держаної безпеки СРСР був скасований, а на його основі створено Центральну службу розвідки СРСР, Міжреспубліканську службу безпеки (МСБ) та Комітет по охороні державного кордону СРСР. На МСБ покладались функції координації роботи республіканських служб безпеки і проведення узгодженої з ними контррозвідувальної діяльності. 28 листопада 1991 р. було затверджене тимчасове положення МСБ СРСР. 26 грудня 1991 р. у зв'язку з припиненням існування СРСР Міжреспубліканська служба безпеки була ліквідована. (Див.: Государственная власть СССР. — С. 179).